

DISCURS GASTRONOMIC À LA KIŠ

Lidija ČOLEVIĆ

Les éléments gastronomiques d'interpolation et de la bohème dans une œuvre littéraire contribuent à la découverte de l'expérience, ce qui est important non seulement dans le contexte de la poétique de l'écrivain, mais aussi à découvrir le contexte historique. Dans cet article, nous analysons le travail de Danilo Kiš *Sablier, La Mansarde, Encyclopédie des morts, Jardin, cendre* du point de vue des relations entre la gastronomie et la littérature.

Mot clés: Danilo Kis, la gastronomie, la bohème, l' autobiographie, le discours socio-historique

Urmărind câteva realizări din artă și literatură (tabloul lui Van Gogh, *Oamenii care mănâncă cartofi*, povestirea lui Günter Grass, *Fusta largă, Toba de tinichea*, volumul Laurei Esquivel, *Ca apa pentru ciocolată*), am fost impulsionați să explicăm rolul pe care discursul gastronomic îl are în textul din opera lui Danilo Kiš. În tentativa noastră de a lămuri relația esențială dintre viața lui Kiš, personalitatea acestuia și opera sa, condiționarea parțială a creației sale de viața sa din perspectivă literar-istorică a fost o adevărată provocare să amplasăm identitatea lui Kiš în sfera opoziției cauză-efect și a corespondenței dintre viața și opera sa. În ciuda conceptului de autonomie a operei literare, granița dintre omul care scrie și omul care trăiește nu este întotdeauna clară, astfel încât ne aflăm în poziția intermediară în care textul inițial nu presupune excluderea autorului. Detaliile autobiografice nu sunt doar o „sursă ieftină de amuzament”, ci reprezintă o modalitate de a interpreta opera literară din perspectiva pasiunilor autorului. Încercarea cercetătorului de a determina legătura dintre termenii gastronomici și literatură se reduce la două direcții principale. Prima direcție presupune detectarea anecdotei din viața scriitorului și urmărește faza boemă a acestuia, găsindu-se, de obicei, în expresia de „picanterii biografice”. Acest tip de abordare favorizează pătrunderea în conceptul de critică literară și, în multe cazuri, poate dezvălui contextul fictiv al textului. A doua direcție, de cercetare, conduce către profunzimea expresiei narrative care are drept scop descifrarea fenomenului literar și a sensului termenilor gastronomici nu doar în context literar, ci și în context istorico-social. Experiența personală, transpusă în text ca o condiție inițială pentru stabilirea firului narativ, conduce către

descoperirea unei rețele de interpretări, fapt ce presupune asimilarea și transfigurarea motivației autobiografice. Elementele autobiografice din această nouă unitate pot dezvălui geneza operei și înlesnesc abordarea profundă și sistematică a textului. Ambele abordări ce conduc la dezvăluirea legăturii dintre termenii gastronomici și literatură în opera lui Danilo Kiš s-au dovedit a fi funcționale deoarece au sporit complexitatea poetică și semantică, dinamizând în același timp structura literară a operelor *Clepsidra*, *Mansarda*, *Enciclopedia morților și Grădina, cenușă*. Perspectiva narativă ascunsă, referitoare la personalitatea autorului și includerea sa activă printre personajele textelor literare se referă, pe de o parte, la faza de boemie care îl însoțește pe autor pe drumul către maturizarea artistică din Belgrad sau din Pariz (*Mansarda*, *Enciclopedia morților*) și, pe de altă parte, se referă la valoarea simbolică a hranei care stimulează memoria afectivă și indică realitatea existențială a autorului care a trăit o copilărie plină de lipsuri pe timpul războiului (*Grădina, cenușă, Clepsidra*). Nu putem să nu vorbim despre cicatricile grave pe care le-a adus cu sine autorul în lumea adulților. Din dorința de a fixa istoria intimă a copilăriei, scriitorul include discursul gastronomic ca o structură formativă de evenimente în câmpul mai larg artistic.

Faza boemei literare

Pe lângă afinitățile intelectuale, condițiile grele de viață îi uneau pe scriitorii ce se întâlneau în cafenele și cluburi literare. Formarea scriitorului la Belgrad este însoțită de compania unor poeți și artiști plastici, de conversațiile lor interminabile, de regulă în cluburile scriitorilor¹, în atelierile pictorilor ori în cafenele. Lipsa banilor, dormitul uneori în parc, petrecerile în cafenele până dimineața, erau fapte frecvente în rândul studenților din generația lui. Pentru a putea supraviețui Kiš traducea și scria recenzii pentru reviste literare. Diverse energii creatoare, individualități puternice cu mare potențial intelectual își găsiseră expresia artistică în cârciumi, pentru ca mai târziu să eșueze. Perioadele când

¹ Unul dintre cele mai frecventate cluburi în care obișnuia să vină Danilo Kiš era cel al scriitorilor, numit „Klub književnika”, „clubul vorbelor de duh”, aflat pe strada Francuska 7. Aici, în locul în care fusese și marele scriitor și filosof francez Sartre, Kiš și alți artiști precum și un important scriitor contemporan, Momo Kapor, își găseau inspirația. Menționăm că Ivo Andrić a dat în acest club în premieră prima declarație privind acordarea premiului Nobel în 1961. <http://www.klubknjizevnika.rs/bilten/KK-Medija-bilten.pdf>, consultat în aprilie 2015.

tânărul ducea o viață dezordonată care alterna cu frecventarea cu sârguință a cursurilor de la facultate:

Când am venit la Belgrad, eu mi-am făcut veacul în lumea aceea, numită, boemă, la cafenelele „La trei pălării” ori „La căsuța lui Prešern”, bând pe măsură, pe stomacul gol, până la fund, întotdeauna până la fund, dar am păstrat ca pe o taină rețeta supraviețuirii mele, singura posibilă, pe care am descoperit-o, nu la cârciumă, ci într-o carte. Credeam în veridicitatea acestei formule salvatoare, anecdotice, pentru că o spusese cel a cărui viață și ale cărui cărți nu fuseseră niciodată negate. „Cum ați reușit, domnule Tin, să supraviețuiți, în ciuda vieții boeme pe care ați dus-o, să învățați atâtea, în vreme ce tovarășii de băutură, au eșuat mai mult sau mai puțin?” Scriitorul le-a răspuns: „Eu beam noaptea, dar ziua lucrăm”. Iată, în această anecdotă se ascunde acea rețetă miraculoasă pe care am păstrat-o pentru mine și pe care am aplicat-o. Ziua stăteam la Biblioteca Națională și mergeam la cursuri, iar noaptea încercam în zadar, ca un neghiob să descopăr taina pe care o ascundea lumea boemă. Nu, evident că nu regret. Nu mă întrebați când dormeam, căci am deja răspunsul pregătit: între timp¹.

Nu este întâmplător nici faptul că protagonistul povestirii *Enciclopedia morților* a încondeiat pe o sticlă mare de sifon denumirile unor cârciumi din Belgrad, „cu o caligrafie îngrijită, așa cum se scria doar pe hărțile turistice numele insulelor: „Brioni”, „Boka”, „Pescărușul”, „Marinarul”, „Zori de zi”, „Cafeneaua sârbă”, „Poarta Vidinului”, „Poarta Stambulului”, „La trei pălării”, „La doi cerbi”, „Sub tei”, „La trei ciorchini”, „Šumatovac”, „Șapte zile”, „Marșul de pe Drina”, „Kalemegdan”, „Kolarac”, „Patria”, „Plugarul”, „Obrenovac”, „Oplenac”, „Orașul lui Dušan”, „La vărsare”, „Smederevo”, „Cornul de vânătoare”, „Semnul mirării”, „Ultima șansă”². Planul

¹ „Došavši u Beograd, ja sam se zagnjurio u taj svet tzv. boemije, u „Tri šešira” u „Prešernovu klet”, i pio sam pošteno, na gladan stomak, ali do dna, uvek na eks, ali sam čuvao kao svoju tajnu formulu opstanka, jedinu moguću, koju sam pronašao ne u kafani nego takođe u nekoj knjizi. Verovao sam u verodostojnost te spasonosne formule, te anegdote, jer ju je rekao onaj čiji život i čije knjige nisu bile protivurečne. 'Kako ste uspeli, gospodine Tin, da opstanete uprkos boemiji, da toliko naučite, dok su oni koji su s vama pili, manje ili više svi potonuli?' Pisac je odgovorio: 'Ja sam noću pio, a danju radio.' Eto u toj se anegdoti krije ta čarobna formula koju sam čuvao za sebe i koje sam se držao. Ja sam danju sedeo u Narodnoj biblioteci i išao na časove, a noću sam pokušavao, sasvim glupo i uzaludno, da otkrijem tajnu koju krije boemija. Ne, naravno, ne kajem se. Nemojte mi postavljati pitanje kad sam spavao, jer imam spreman odgovor: u međuvremenu” (Kiš, *Gorki talog iskustva*, în *Homo poeticus*, red. Mirjana Miočinović, Sarajevo, Ed. Svjetlost, 1990, p. 207).

² D. Kiš, *Enciclopedia morților*, traducere din limba sârbă de Mariana Ștefănescu, Iași, Ed. Polirom, 2008, p. 83.

Romanoslavica LI, nr.4

ascuns al acestor fragmente se referă la faza boemă ce-l însoțește pe Kiš pe drumul maturizării sale la Belgrad și este de mare folos pentru un scriitor. Pe de altă parte, acest discurs alină dorul de casă.

Și protagoniștii romanului *Mansarda*, doi prieteni, Jarac-Mudrijaš și Lautan, decid să deschidă o cafenea, să-i adune la un loc „doar pe cei cu cicatrici” și „să studieze viața”. Trecând împreună prin „școala vieții” pe protagoniștii romanului *Mansarda* îi reprezintă conținutul simbolic al sintagmei *In vino veritas*. Conversația, muzica și recitarea de poezii la un pahar de vin stimulează sentimentele, dar și descărcări de emoții negative atunci când sunt rememorate suferințe din trecut. Vinul este garanția adevărului, iar adevărul este apologia vinului. În cartea vinurilor (*Carte de vins*), cafenelele de pe malul mării cu numele de *Vinul casei* reprezintă titluri și referințe prețioase din literatura sârbă care l-au orientat pe autor pe drumul său creator. Aluziile referitoare la tradiția literară¹ incluse în meniul *Kod dva desperadosa* au, pe lângă valoarea estetică, și o valoare documentară evidentă. Printre felurile gustoase din meniul de la restaurantul *Kod dva desperadosa* apare și lista instrumentelor muzicale ce se găseau la dispoziția fiecărui oaspete care știa să interpreteze. Astfel, într-una din seri o invitată a interpretat la harpă piesa muzicală *Clar de lună* compusă de Debussy: „Ascultam în serile târzii de iarnă cântece de dor marinărești la armonică, devenind un loc de confesiune. Pe ici pe colo ardea câte o lumânare și la Desperados se cânta întotdeauna cu multă evlavie ca la liturghie”².

¹ *Dubrovački madrigal/ Madrigalul din Dubrovnik* este titlul poeziei de Jovan Dučić (1871-1943); *Ohridska legenda/ Legenda din Ohrid* este o piesă de opera a lui Stevan Hristić (1885-1958); *Slovo ljubve/ Cuvânt despre iubire* este opera poetică a despotului Stefan Lazarević, apărută în anul 1409; *San Vuka Mandušića/ Visul lui Vuk Mandušić* reprezintă partea cea mai lirică a poemului *Gorski vijenac/ Cununa munților* ce aparține poetului Petar Petrović Njegoš; *Gračanička zora/ Zori de zi la Gračanica* este o legendă slavă; *Hercegovačka Danica/ Luceafărul din Hercegovina* face referire la revistă literară inițiată de Ljudevit Gaj în secolul al XIX-lea; *Zlato Skadra/ Comoară din Skadar* face referire la poezia epică *Zidanje Skadra na Bojani/ Construirea cetății Skadar pe Bojana*; *Oči Simonide/ Ochii Simonidei* face referire la poezia scrisă de poetul sârb Milan Rakić (1876-1938).

² „Slușali smo u kasne zimske večeri mornarske tuge na harmonici, postali smo lučka ispovedaonica (...). Tu i tamo gorela je tek po koja sveća, i kod Desperadosa se uvek pevalo pobožno kao na misi” (D. Kiš, *Mansarda*, Belgrad, BIGZ, 1990, p. 98).

Discursul gastronomic

Romanul lui Kiš, *Grădina, cenușă*, după structura sa autobiografică este foarte apropiat de cronică de familie a lui Günter Grass în romanul *Toba de tinichea*. Căutând zilele pierdute ale copilăriei, scriitorul dezvoltă la persoana întâi amintiri, trăiri și experiențe timpurii, viziunile copilului Andreas Sam pe care-l identificăm în autorul de mai târziu. Spațiul real al copilăriei lui Kiš nu este sub nicio formă o perioadă a seninătății, al fericirii, al lipsei de griji și al armoniei. Averele sentimentale sub formă de arome alimentare și dulciuri preparate de mama sa primesc conotații în sfera memoriei și este dispersată în textele autorului, permițând cititorului să unească părți disparate din text în noi structuri și astfel să-l (re)citească în diferite moduri. Discursul gastronomic apare în opera lui Kiš ca o oază de normalitate în universul haotic. Configurația diverselor momente și a gesturilor neobișnuite în care se refugiază tatăl lui Andreas Sam din romanul *Grădina, cenușă* scoate la iveală profilul moral și psihologic al protagoniștilor:

Într-o zi, după ce deja ne obișnuiserăm foarte bine cu foamea și după ce constatașerăm cu bucurie că am „depășit criză” și acum vom putea să suportăm o îndelungată perioadă fără hrană, cheltuind acele rezerve de aur ale caloriilor pe care organismul le-a stocat nu numai în timpul ultimilor ani, ci de-a lungul întregii vieți (...). Niciodată n-am văzut să fi cules cineva atâtea urzici deodată (...). O să fac din ea o ciorbă, a spus tatăl meu și s-a îndreptat atâtea de brusc încât am putut să aud cum pârâie oasele lui bătrâne, chinuite¹.

Incluzând mituri în text care se pot deplasa în alte ambianțe și stabilind aceste noi forme de comunicare, Kiš reușește să demonstreze caracterul productiv al ficțiunii care crește în proporții geometrice. Astfel, hrana mitică descrisă în capitoul *Însemnările unui nebun (II)* din *Clepsidra* reprezintă o ghiftuire mentală a

¹ Jednog dana, u vreme kada smo se već bili navikli na gladovanje i kada smo već s radošću zaključili da smo „prebrodili krizu” i da ćemo sada moći da izdržimo jedan dug period bez hrane, „trošeći one zlatne rezerve kalorija koje je organizam prikupljao ne samo poslednjih godina nego tokom celog života (...) Nikad nisam video da je neko ubrao odjednom toliko koprive (...). Napraviću od nje čorbu, reče moj otac i ispravi se tako naglo da sam mogao da čujem kako pucketaju njegove stare, namučene kosti (D. Kiš, *Grădina, cenușă*, traducere din sârbă și note de Ioan Radin Peianov, București, Ed. Univers, 2010, pp. 102-105).

personajului literar. Hrana este preparată în bucătărie pe o tavă care conținea Paella Valenciana:

... Luând din ea cu lingura, m-am gândit că au scufundat platoul în mare, trăgându-l pe nisipul de pe fund, ca pe un năvod imens, luând direct din adâncuri toată această bogăție de floră și faună, sau le-au scos mai curând cu o sită de lemn folosită de căutătorii de aur. (...) Numai când gustă din acest orez... abia atunci înțelege omul ... că nu e vorba de mâncare în sensul obișnuit al cuvântului, ci de un fel mitic, de o hrană a zeilor ... au apărut aceste trei foi de dafin care se zăresc în pilaf, măslinile, șofranul și măghiranul și, în sfârșit, felia subțire de lămâie așezată pe marginea tepsiei, tăiată în două, strălucind ca un minuscul soare mediteraneean care luminează un peisaj de legendă¹.

Valoarea simbolică a hranei e detectabilă, dacă avem în vedere personajul principal al romanului *Clepsidra*. În meniul familiei lui Eduard Sam, chinuită de lipsuri și foamete, în cel mai fericit caz se găseau cartofii, oferiți de rude din milă. Semnificația *Tratatului despre cartofi* în capitolul *Însemnările unui nebun (II)* se poate reda din perspectiva personajului literar E.S., dar și a experienței lui proprii și istorice. Meditațiile sale „din perspectiva rasei pe care o reprezintă, dispersată în toată lumea, pe toate continentele, la fel ca și acel nefericit cartof care,.... prin încrucișare și sub influența diferitelor clime și soiuri capătă cele mai diferite forme și denumiri.”². Încrucișarea celor mai diverse soiuri de cartofi indică în esență subiectul care aspiră spre spațiul total. Ne poate orienta spre întinderea largă geografică a diasporei evreiești și vechimea lor milenară. În următorul citat Kiș vorbește clar despre safarzi³ – una dintre cele mai mari comunități evreiești de pe continentul european care a trăit în Spania:

Nu au nici 500 de ani, iar în Europa au fost aduși abia prin secolul al XVI-lea, ca o floare ornamentală... Și știți unde? În Spania, doamnă!... Căci fără îndoială aici, în Spania, unde s-a făcut selecția pentru continuarea peregrinării – Ewige Jude – s-

¹ D. Kiș, *Clepsidra*, traducere de Lydia Tocariu, București, Ed. Univers, 1987, pp. 67-68.

² *Ibidem*, p. 48.

³ Sefarzii reprezintă o ramură specifică a diasporei iudaice care a trăit veacuri de-a rândul în Spania. Au trăit în Peninsula Iberică până în 1492, când Spania, eliberată și unită sub domnia dinastiei regilor catolici, Fernando și Isabella, au emis un edict de expulzare care obliga evreii să se convertească la catolicism sau să părăsească Spania. Majoritatea au luat drumul unei noi pribegii, populând unele țări europene, cu precădere cele din cadrul Imperiului otoman, incluzând Balcanii.

a produs întâlnirea hotărâtoare dintre om și *cartof*, dintre nasul sefard coroiat și protuberanțele cartofului... Ca de aici să pornească împreună în lume¹.

Tratatul despre cartofi din romanul *Clepsidra* se referă la o parabolă din istoria evreilor. În felul acesta, destinul lui E.S. ca reprezentant simbolic al unui anumit moment, devine paradigmă pentru destinul comunității și personificarea spiritului comun într-o anumită perioadă istorică. Aceasta este soarta evreului central-european guvernată de istoria nazismului. Indicarea contextului istorico-social scoate în evidență valoarea documentară a operei literare și conferă despre o anumită perioadă din istorie.

Concluzii

Funcția discursului gastronomic este întărită de includerea directă a unor fapte complementare care sunt adeseori strâns legate asociativ cu *contextul*. În acest mod, autorul reușește să recunoască, să absoarbă și să filtreze concepte ale epocii istorice și literare în care trăiește în propria sa operă. În aceste condiții cititorii operei literare nu vor înțelege mesajul esențial al discursului gastronomic, în afara contextului istoric și literar al creațiilor lui Danilo Kiș. Pe lângă faptul că funcționează ca un indicator temporal-spațial, discursul gastronomic în majoritatea cazurilor constituie un pretext al evenimentelor importante și constituie secvențe narative esențiale ce arată valoarea simbolică a hranei ce stimulează memoria afectivă. Acestea fac apel la momentele esențiale din viața individului cu un traseu central în ceea ce privește familia. Rolul acestor paragrafe este de a ne arăta sistemul de valori și statutul social, precum și profilul psihologic al personajelor literare.

¹ Kiș, *Clepsidra*, p. 48.

Romanoslavica LI, nr.4

Bibliografie

- Crick, Mark, *Supa lui Kafka, o istorie completă a literaturii în paisprezece rețete*, traducere de Ana Didac, București, RAO, International Publishing Company, 2008
- Desarthe, Agnes, *Mănâncă-mă*, traducere de Magdalena Răduță, București, Ed. Curtea veche, 2007
- Esquivel, Laura, *Ca apa pentru ciocolată*, traducere de Cornelia Rădulescu, Humanitas, 2004
- Grass, Günter, *Limeni doboș* (Die Blechtrommel), traducere de Olga Trebičnik, Ed. Laguna, 2014
- Kiš, Danilo, *Mansarda*, Belgrad, Ed. Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1990
- Kiš, Danilo, *Clepsidra*, traducere de Lydia Tocariu, București, Ed. Univers, 1987
- Kiš, Danilo, *Grădina, cenușa*, traducere din sârbă și note de Ioan Radin Peianov, București, Ed. Univers, 2010
- Kiš, Danilo, *Enciclopedia morților*, traducere din limba sârbă de Mariana Ștefănescu, București, Ed. Polirom, 2008
- Kiš, Danilo, *Gorki talog iskustva*, în *Homo poeticus*, redactat de Mirjana Miočinović, Sarajevo, Ed. Svjetlost, 1990
- „Klub književnika“, *Deo kulturnog identiteta Beograda* <http://www.klubknjizevnika.rs/bilten/KK-Medija-bilten.pdf>